

รูปลักษณะและความหมาย ณ ปราสาทเมืองต่ำ

รศ. อนุวิทย์ เจริญศุภกุล *

* ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

อดีต

๑

บทบาทหน้าที่และตำแหน่งที่ตั้ง

ปราสาทเมืองต่ำมีศักดิ์ศรีในฐานะเทวาลัยในยุคต้นของราชวงศ์มหิธร(ราวพ.ศ.๑๕๕๐-๑๖๐๐)ตามจารึกที่กล่าวถึงที่มาที่ไปของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๖ (พ.ศ.๑๖๒๓-๑๖๕๐) ราชสกุลวงศ์องค์หนึ่งของราชวงศ์ทอณอินอีสาน ผู้ทรงได้สืบพระราชอำนาจปกครองพระราชอาณาจักรเขมรทั้งในส่วนของที่ราบสูงโคราช และในส่วนเขมรต่ำได้ทั่วเขาพนมดงเร็ก ณ ย่านเมืองพระนครบริเวณทะเลสาบหลวง ต่อมาเชื้อสายของพระราชวงศ์ได้สืบการปกครองพระราชอาณาจักรเขมร ณ เมืองพระนครมาเป็นระยะๆ จนถึงวาระการล่มสลายของพระราชอาณาจักรในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙

กษัตริย์ราชวงศ์นี้ได้สร้างสรรค์ปราสาทแบบมีระเบียงคดล้อมปราสาทประธานแบบมีมณฑปยื่นออกมาข้างหน้าองค์สำคัญๆ นอกเมืองพระนคร อาทิ ปราสาทพนมวัน ปราสาทพิมาย ปราสาทบันทายสําเหร่ และปราสาทพนมรุ้ง เป็นต้น ปราสาทดังกล่าวทั้งหมดจะมีมิติในทางสูง มุ่งสร้างภาพลักษณ์ภูเขาในแบบมณฑลจักรวาลของศาสนาฮินดูเป็นสำคัญ

ฉะนั้นปราสาทเมืองต่ำจึงเป็นปราสาทแบบมีระเบียงล้อมกลุ่มปราสาทประธานองค์แรกของราชวงศ์ ที่มีมิติการออกแบบในทางราบ มีความหมดจดสง่างามลงตัว สมภาคภูมิในหน้าที่ดังกล่าวข้างต้น

ตำแหน่งที่ตั้งขององค์ปราสาทเป็นที่ราบเชิงเขาพนมรุ้ง ซึ่งมีระบบนิเวศน์ชลประทานธรรมชาติ อันอำนวยความสะดวกให้เป็นอย่างดี ทั้งยังเป็นภูมิประเทศที่เหมาะสมแก่การสร้างบาราย

อย่างกักเก็บน้ำขนาดใหญ่ขององค์ปราสาท ณ ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือไว้เป็นสาธารณูป
กรณ์ของชุมชนอีกด้วย

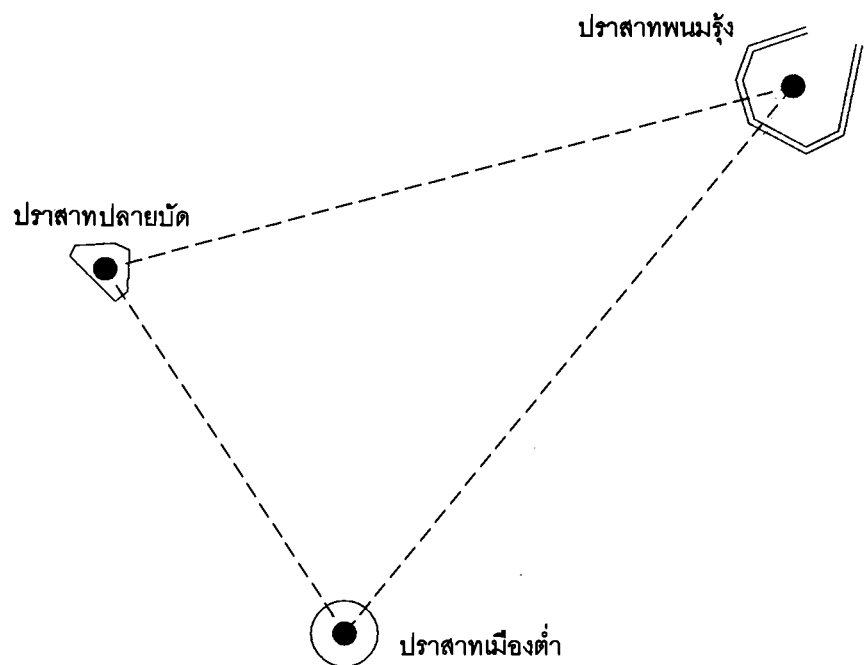
ตามจารึก ณ โคปุระนอกหลังทิศตะวันออก ซึ่งได้บ่งบอกหน้าที่ขององค์ปราสาทไว้
อย่างชัดเจนอย่างหนึ่งว่า มีสถานะเป็นยังเก็บธัญญาหารของชุมชน ซึ่งนักวิชาการก็ได้ให้
ความเห็นไว้ว่า ในยุคนั้นปริมาณของธัญญาหารหมายถึง พลังอำนาจทางการเมืองโดยตรง

กรณีแวดล้อมที่เพียบพร้อมนี้เองที่อำนวยให้ชุมชนดังกล่าวยังดำรงอยู่ต่อมาจนถึง
รัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ.๑๗๒๔-๑๗๖๒) จักรพรรดิองค์สุดท้ายของพระราช
อาณาจักร ดักรสร้างวิหารของอโรคยาศาล ณ มุมด้านทิศตะวันตกของบาราย หรือเอื้องมา
ทางทิศเหนือของปราสาทเมืองต่ำในลักษณะที่เป็นกลุ่มโครงสร้างของชุมชนเดียวกัน

อย่างไรก็ดี ก่อนหน้าการสถาปนาองค์ปราสาทเมืองต่ำ ก็มีการสร้างศาสนสถาน
แบบเทวาลัยบนยอดเขาพนมรุ้ง มาแต่ราว พ.ศ.๑๔๓๒-๑๔๔๓ และสร้างสิ่งต่างๆตามลำดับ
ลงมาอย่างต่อเนื่อง トラบจนเมื่อมีการสร้างปราสาทเมืองต่ำ ในสถานะดังกล่าวมาแล้ว
จึงมีการสร้างปรางค์น้อย ณ มุมด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของปรางค์ประธานในปัจจุบัน ต่อมา
จึงได้พัฒนาขึ้นมาเป็นปราสาทศาลบรรพบุรุษของราชวงศ์ในช่วงราว พ.ศ.๑๖๗๕ เป็นเทวาลัย
เต็มรูปแบบของปราสาทพนมรุ้งในปัจจุบัน

การสถาปนาปราสาทเมืองต่ำได้ดำเนินการอย่างเป็นระบบ เพราะนอกจากจะสร้าง
อาคารเพิ่มเติม ณ ปราสาทพนมรุ้งแล้ว ก็ยังมีการสร้างปราสาทปลายบัด บนเขาปลายบัด ณ
ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ห่างออกไปประมาณ ๓-๔ กิโลเมตร เป็นปราสาทบนภูเขาที่ใช้เป็นกร
บบรรจุรูปเคารพในศาสนาพุทธมหายานที่งดงามจำนวนมาก ถ้าลากเส้นโยงปราสาททั้งสาม
ในเชิงโครงสร้างเรขาคณิต ก็จะได้แผนภาพรูปสามเหลี่ยมที่มีปราสาทเมืองต่ำอยู่กลาง
ดังนั้นจึงมีนักสำรวจในรุ่นพ.ศ.๒๔๕๐ ได้ตั้งข้อสงสัยไว้ก่อนหน้านี้แล้วว่า ปราสาทเมืองต่ำ
และปราสาทพนมรุ้งมีความสัมพันธ์กันในเชิงทัศนียภาพตามทำเลทางภูมิประเทศอย่างจงใจ

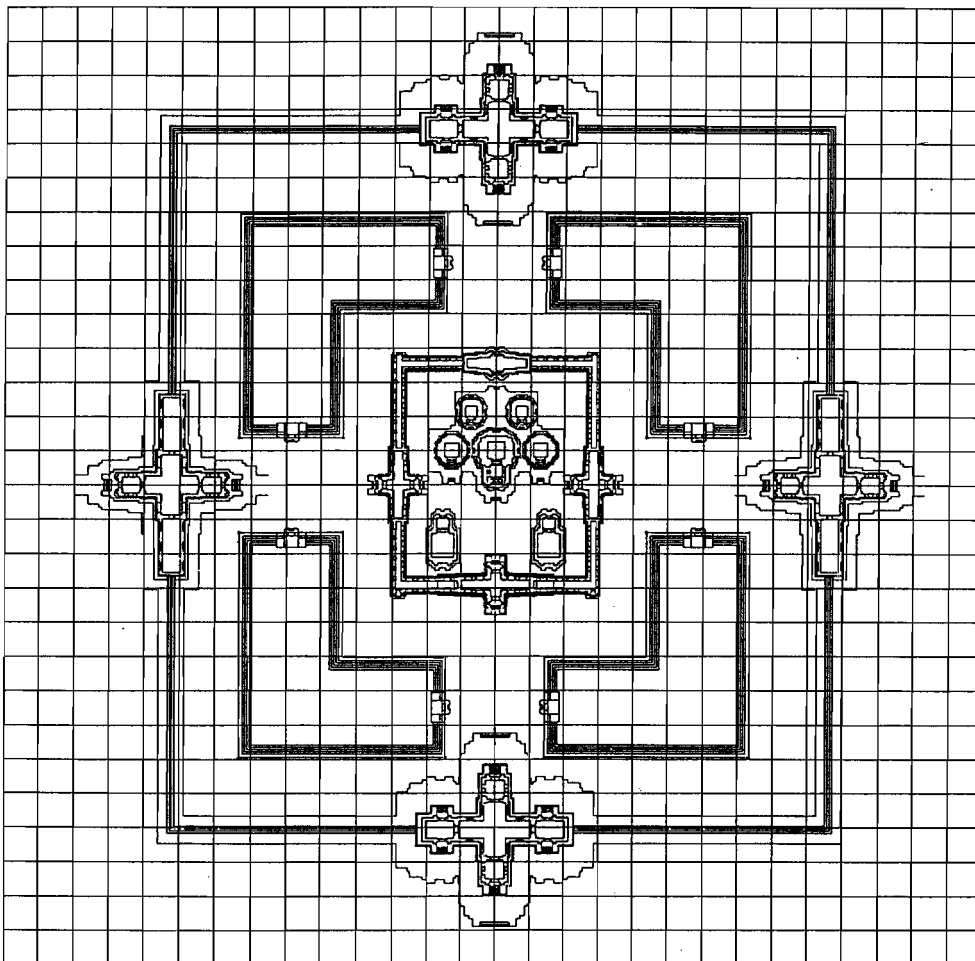
ภาพที่ ๑
แผนภาพแสดงความสัมพันธ์ของตำแหน่งที่ตั้ง
ระหว่างปราสาทเมืองต่ำ ปราสาทพนมรุ้ง
และ ปราสาทปลายบัด

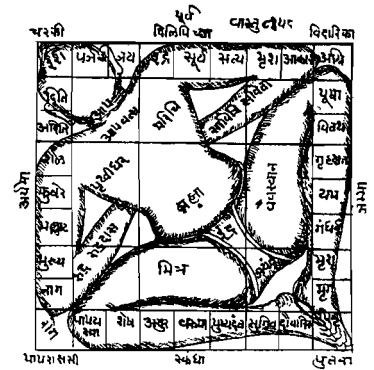
แนวความคิดและการออกแบบทางสถาปัตยกรรม

หนึ่งในปรัชญาชั้นพื้นฐานของศาสนาฮินดูก็คือดุลยภาพในคุณสมบัติคู่ต่างของสรรพสิ่ง อาทิ ปुरुષกับปกฤต คิวะกับคักติ ขวากับซ้าย ภูเขากับห้วงสมุทร เป็นต้น ในขณะเดียวกัน ก็ได้กำหนดสัญลักษณ์ของความสมบูรณ์ในรูปกายภาพเป็นทรง **จัตุรัส** เพราะรูปร่างกล่าว สามารถแปรผันเป็นรูปทรงเรขาคณิตต่างๆออกไปได้อีกมาก

ฉะนั้นวิธีการออกแบบเทวาลัยในศาสนาฮินดูจึงเริ่มจาก **วัตถุปुरुษมณฑล** ก็คือมณฑลในรูปจัตุรัสใหญ่ ภายในแบ่งเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อยๆที่เรียกว่า **บาท** ในแต่ละหน่วยบาทจะถูกกำหนดให้เป็นที่ตั้งติดของเทพ เริ่มตั้งแต่จุดศูนย์กลางแล้วไล่ไปตามตำแหน่งต่างๆ อย่างไรก็ดีจำนวนหน่วยบาทที่เป็นมงคลนั้นมีจำนวนนานา แต่ที่นิยมใช้กันในอินเดียจะมีอยู่ด้วยกัน ๒ ระบบหลักๆ คือ แบบ ๖๔ หน่วยบาทและ ๘๑ หน่วยบาทเป็นปฐม อีกประการหนึ่ง การวางแผนผังของหน่วยบาทในรูปจัตุรัสเป็นระบบตารางนั้น ก็อำนวยความสะดวกของแผนผังตามวิธีการของเรขาคณิตสัมพันธ์ตลอดจนถึงการขึ้นรูปงานสถาปัตยกรรม ซึ่งจะมีค่าทรงรูปไปตามระเบียบนั้น

ภาพที่ ๓
ปริมาตรของปราสาทเมืองต่ำ
ในระบบหน่วยบาท

ภาพที่ ๒
วัตถุปुरुษมณฑล
ในคติการสร้างปราสาท
ในศาสนาฮินดู

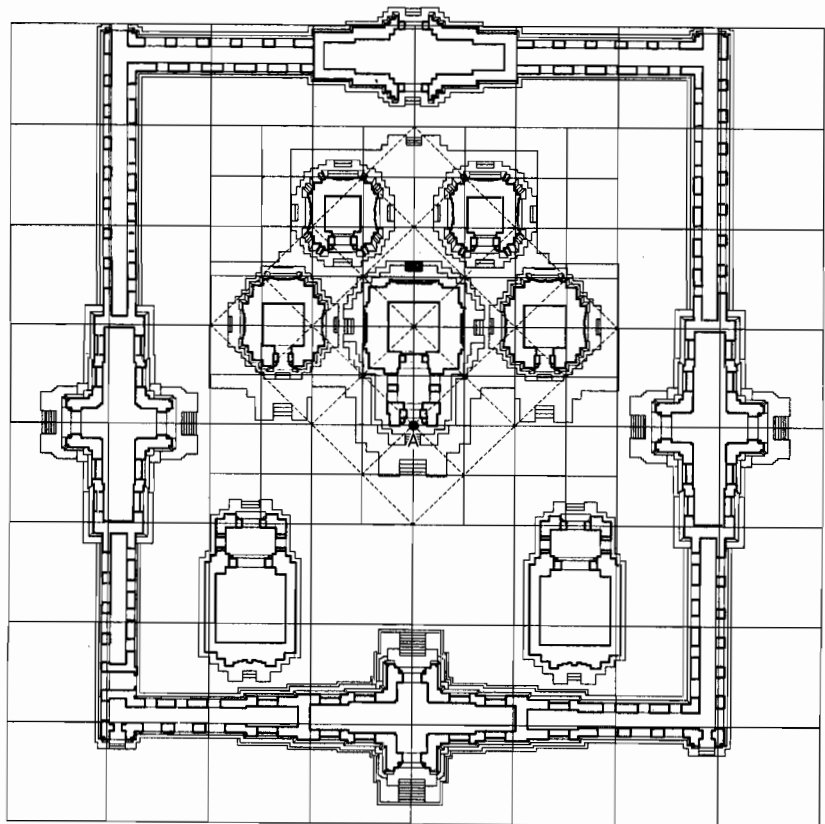
ตามการศึกษาที่ได้ดำเนินการค้นพบว่า การออกแบบปราสาทเมืองต่ำได้ดำเนินการตามปรัชญาและวิธีการนี้อย่างเป็นระบบ ดังจะเรียงลำดับเป็นกระบวนการตามกันดังนี้

๑. กำหนดให้มีจุดศูนย์กลางของโครงสร้างผังบริเวณอยู่ ๒ จุด จุดแรกคือจุดศูนย์กลางของโครงสร้างผัง ซึ่งจะฉายกำเนิดแนวแกนประธานซึ่งเป็นแกนตั้งออกไปทางด้านทิศตะวันออก-ตก กับแกนรอง ซึ่งเป็นแกนราบในแนวทิศเหนือ-ใต้ จุดศูนย์กลางนี้เป็นจุดกำหนดในการคุมโครงสร้างผังบริเวณทั้งหมด

จุดที่สองจะอยู่ในตำแหน่ง ณ จุดศูนย์กลางของครรรธาตุปราสาทประธานองค์กลาง จุดศูนย์กลางนี้จะใช้เป็นจุดกำหนดการวางตำแหน่งของปราสาทบริวารอีก ๔ องค์ ในระเบียบของเส้นรัศมีและเส้นรอบวง ในขณะเดียวกันระยะห่างระหว่างจุดศูนย์กลางทั้งสอง(ราว ๖.๐๗๕ เมตร) ก็จะถูกกำหนดให้เป็นระยะความกว้างยาวของหน่วยบาทมาตรฐานของโครงสร้างผังไปพร้อมๆกันด้วย จึงเป็นระบบความสมดุลที่เกิดจากความสัมพันธ์ของจุดศูนย์กลางในแนวแกนประธานทั้งสอง

ภาพที่ ๔

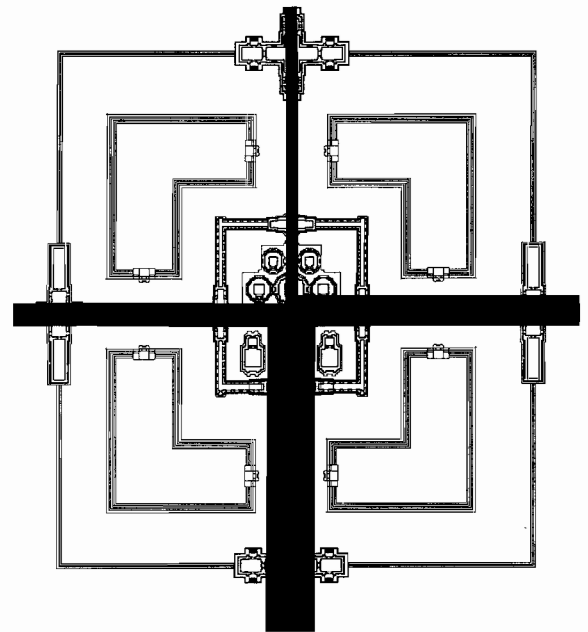
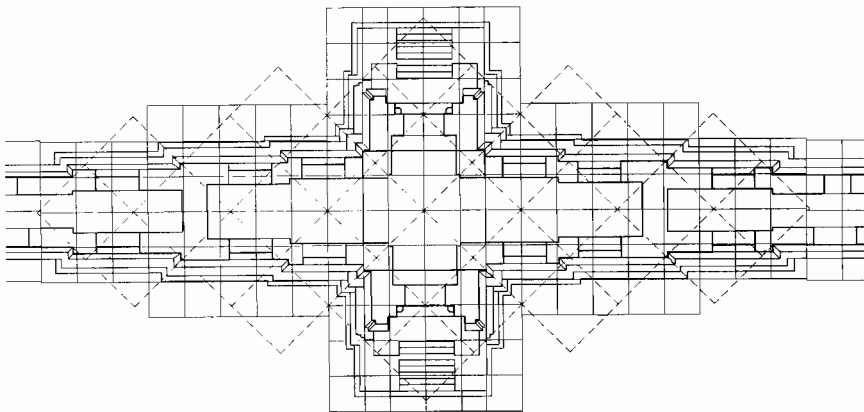
แผนผังระหว่างช่วงห่างระหว่างจุดศูนย์กลางของผังบริเวณปราสาทเมืองต่ำ และจุดศูนย์กลางผังของปราสาทประธาน และ ระเบียบการวางผังกลุ่มอาคารภายในระเบียงคด โดยใช้ความสัมพันธ์เชิงเรขาคณิต

๒. ถ้าพิจารณาอย่างผิวเผินๆ จะเห็นว่าผังปราสาทในอารยธรรมเขมรนั้น เป็นแผนผังแบบสมมาตร ไม่ว่าจะเป็นรูปจัตุรัสหรือรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า แต่เมื่อทำการรังวัดกันจริงๆแล้ว ก็จะมีระยะระหว่างซีกขวากับซ้ายมีระยะไม่เท่ากัน จะมีระยะอีกข้างหนึ่งกว้างกว่าอีกด้านหนึ่งเป็นประจำ ปราสาทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อาทิ ปราสาทเมืองต่ำ ปราสาทพนมวันและปราสาทพิมาย ก็ดำเนินการโดยใช้คตินี้เช่นกัน ในส่วนของปราสาทเมืองต่ำนั้น จะกำหนดให้ด้านขวาคือด้านทิศเหนือกว้างกว่าด้านทิศใต้ ทั้งหมดนี้ก็ถูกควบคุมด้วยระบบตารางของหน่วยบาทที่ใช้ควบคุมโครงสร้างผังอยู่ แต่ในขณะเดียวกันก็จะให้ศักดิ์ขององค์ประกอบอาคาร อาทิ ทับหลังของโคปุระนอกด้านทิศเหนือจะมีศักดิ์สูงกว่าด้านทิศใต้ เป็นต้น

การออกแบบจะกำหนดให้มีความสำคัญในบริเวณด้านหน้าตั้งแต่จุดศูนย์กลางของปราสาทประธานออกไปทางทิศตะวันออกทั้งหมด มีความสำคัญว่าด้านหลังด้วยเครื่องหมายและสัญลักษณ์นานาประการ จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ผู้ออกแบบมีความตั้งใจที่จะสร้างอาคารบริเวณด้านหน้าทั้งหมดให้แล้วเสร็จสมบูรณ์ก่อนอาคารทางด้านหลัง ดังนั้นกระบวนการของที่ว่างที่สำคัญที่สุดขององค์ปราสาท ก็คือการดำเนินการเข้ามาจากภายนอกผ่านโคปุระนอก-ในและองค์ประกอบผังในส่วนต่างๆ ในแนวทิศตะวันออก มุ่งเข้ามาสู่ปราสาทประธานองค์กลาง หลังจากนั้นแล้วก็ย้อนกลับออกมาตามแนวดังกล่าวอีกครั้งหนึ่ง

๓. การออกแบบอาคารแต่ละหลัง อาทิ โคปุระในและนอกทั้งหมด จะใช้ระบบหน่วยพิกัดมาตรฐานรูปจัตุรัส กับการฉายความสัมพันธ์เชิงเรขาคณิตของรูปทรงกลม จุดตัดต่างๆ ก็จะเป็นตำแหน่งของการย่อมุม เพื่อเปลี่ยนค่าความหมายของพื้นที่ว่างและรูปทรงที่กำหนดขึ้นใหม่ ในขณะเดียวกันการเปลี่ยนรูปทรงในวิธีการแบบดังกล่าว ก็เหมาะสมกับสภาพการณ์ของดินฟ้าอากาศที่มีแดดเจิดจ้าในภูมิภาคนี้ ที่เงามืดจะผลักรูปทรงออกมาได้อย่างเต็มกำลัง ฯลฯ

ภาพที่ ๕
แผนภาพแสดงน้ำหนักความสำคัญของส่วนประกอบโครงสร้างผังบริเวณ โดยกำหนดจากทิศทางการนำเข้าสู่กลุ่มปราสาทประธานตามตำแหน่งแกนหลัก(ทิศตะวันออก-ตก)และแกนรอง (ทิศเหนือ-ใต้)ของผังบริเวณ

ภาพที่ ๖
แผนภาพแสดงแผนผังของโคปุระในหลังทิศตะวันออกและระเบียบการขึ้นรูปแผนผังในระบบความสัมพันธ์เชิงเรขาคณิต

ปราสาทหรือเทวาลัยก็คือเรือนประทับขององค์เทพ เทพแต่ละองค์จะมียันต์หรือมณฑลแห่งตน มณฑลของเทพทั้งผองจะอยู่ภายใต้จักรวาลมณฑล ตามปกติแบบแผนของปราสาทองค์หนึ่ง ก็คือจักรวาลมณฑลหนึ่ง ซึ่งจะมีสัญลักษณ์เป็นรูปความหมายของภูเขากับห้วงสมุทรเสมอ จึงมักจะมียอดองค์ประกอบหลักที่เป็นปราสาทประธานกับแนวล้อมที่เป็นตัวกำหนดมณฑล ถ้าจะให้สมบูรณ์ก็คงจะต้องมีเครื่องหมายของห้วงสมุทร ไม่ว่าจะเป็นสระน้ำศักดิ์สิทธิ์หรือแนวคูน้ำที่ล้อม องค์ปราสาทไว้

คำจารึกที่พบ ณ โคปุระนอกหลังทิศตะวันออกอีกเช่นกัน ที่บ่งบอกถึงแนวความคิดการสร้างปราสาทหลังนี้ว่ามีความประสงค์ที่จะสร้าง **เทวาลัยลอยน้ำ** ดังนั้นสถาปนิกผู้ออกแบบจึงได้สร้างสระน้ำรูปหกเหลี่ยมล้อมกลุ่มโครงสร้างประธาน รอบแนวระเบียบคดไว้ ในความหมายของห้วงสมุทร อันมีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลาง แล้วจึงล้อมรอบด้วยกำแพงหินเขตจักรวาลขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง โครงสร้างผังแบบนี้จึงเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของปราสาทเมืองต่ำเอง

ในขณะเดียวกัน ถึงแม้ว่ามิติของปราสาทเมืองต่ำจะเป็นไปในทางราบ แต่ก็ยังเป็นสัญลักษณ์ของภูเขากับทิวสมุทรดังกล่าวมาแล้วอยู่ดี ฉะนั้นระดับช่วงตอนการนำเข้าไปสู่กลุ่มปราสาทประธานจึงเริ่มยกสูงขึ้นจากระดับพื้นดิน ขยับทวีความสูงขึ้นไปตลอดระยะเส้นทางไปสู่ปราสาทประธาน ซึ่งจะเป็นตำแหน่งที่มียอดสูงสุดของผังปราสาท นั่นก็คือมิติในรูปความหมายหรือโครงสร้างที่ว่างขององค์ปราสาทที่ถูกสร้างขึ้นมาจากภาพรวมของมณฑลจักรวาลนั่นเอง

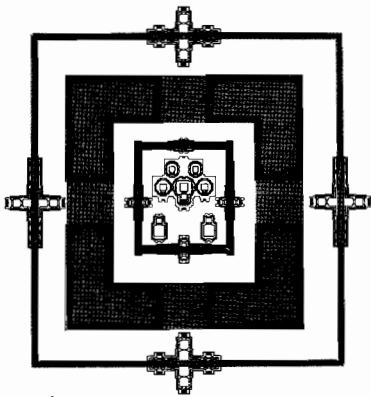
๓

ประโยชน์หน้าที่ขององค์ประกอบสถาปัตยกรรม

งานสถาปัตยกรรมในสายอารยธรรมเขมรทั้งหมด จะมีลักษณะพิเศษที่ใช้ส่วนประกอบสถาปัตยกรรมที่มาจากงานประติมากรรม อาทิ หน้าบัน ทับหลัง เสารับทับหลังและบัวเชิงต่างๆ เป็นต้น ส่วนประกอบต่างๆ เหล่านี้ จะทำหน้าที่สำคัญอยู่สองประการคือ

๑. ใช้เป็นองค์ประกอบสัญลักษณ์เฉพาะตำแหน่งที่ตั้ง เริ่มตั้งแต่เป็นส่วนหนึ่งในรูปความหมายของตัวอาคาร และ/หรือรวมกันเป็นข่ายโครงสัญลักษณ์ของโครงสร้างผัง หรือมณฑลของความหมายเฉพาะของปราสาทองค์หนึ่งๆ ไป

๒. ใช้เป็นองค์ประกอบในการสร้างสุนทรียภาพทางสถาปัตยกรรมในลักษณะของการประดับตัวเรือนอาคาร และเป็นส่วนประกอบในการสร้างโครงสร้างรูปที่ว่างของผังบริเวณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระบบโครงสร้างผัง ที่ใช้การนำเข้าใจกลางอย่างจงใจ บังคับให้มองดูอาคารตามแนวแกนกำหนดตรงๆ องค์ประกอบทางศิลปกรรมเหล่านี้จะช่วยเน้นน้ำหนักกำหนดให้เกิดระยะ ทั้งในส่วนที่เป็นจุดสนใจหลักและส่วนที่รองรับเป็นทอดๆ ไป

ภาพที่ ๗
แผนภาพแสดงแนวล้อมของผังบริเวณปราสาทเมืองต่ำ แนวล้อมชั้นแรกจะเป็นระเบียงคดชั้นที่สองเป็นแนวสระน้ำและชั้นสามเป็นกำแพงแก้วชั้นสุดท้าย

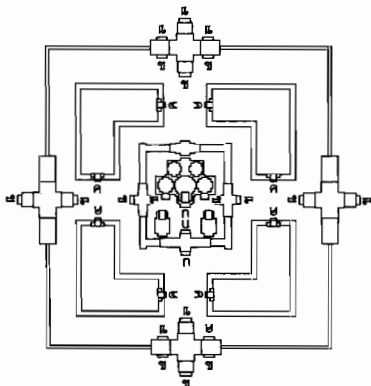
ณ ปราสาทเมืองต่ำนี้เอง ผู้ออกแบบได้ใช้องค์ประกอบศิลปกรรม อาทิ หน้าบัน ทับหลังและลายหน้าเสาขุ้มทิศ มาสร้างมณฑลหรือข่ายโครงความหมายในปรัชญาของฮินดูในสัญลักษณ์ของดุสิตภูมิในความแตกต่างของสิ่งตรงกันข้ามดังได้กล่าวมาแล้ว โดยการกำหนด **ศักดิ์** ขององค์ประกอบนั้น จากรูปประติมาประธาน ณ ศูนย์กลางภาพและแบบโครงสร้างลดทอนของชิ้นงานตามตำแหน่งต่างๆ ในแนวแกนตั้งและแนวแกนราบของผังบริเวณ ซึ่งจะมีความสัมพันธ์ต่อเนื่องอย่างเป็นกระบวนอยู่ ๔ ระบบ

อย่างไรก็ตามก็ต้องขออภัยไว้ก่อนว่า ระบบ ณ ที่นี้มีได้หมายความว่าในแต่ละระบบจะหมดจดเป็นสิ่งเดียวกันตลอด แต่กลับจะเป็นระบบที่ออกแบบให้เหลื่อมล้ำไล่ตามกันในลักษณะของวงกลม ระบบแรกจะไปเหลื่อมกับระบบที่ ๒ แล้วไล่ถัดออกไปจนมาจบที่ระบบที่ ๔ ตัวระบบที่ ๔ บางส่วนเองก็จะมาทับกับระบบที่ ๑ ซึ่งจะเป็นความสมดุลเชิงห่วงพลวัตรดังนี้

๑. ระบบศูนย์กลาง ในปริมณฑลของกลุ่มอาคารประธานตามแนวล้อมระเบียงคดให้มีศักดิ์และแบบต่างจากอาคารในแนวล้อมรอบนอก

๒. ระบบที่ใช้องค์ประกอบของอาคารหนึ่งใดตามแนวประธานและแนวราบที่เน้นให้ศักดิ์และแบบ ณ ด้านหน้า ของอาคารตามวิธีการดำเนินเข้าจากด้านนอก ให้มีค่าระดับสูงกว่าด้านในซึ่งเป็น ด้านหลัง

๓. ระบบที่เน้นการใช้แบบองค์ประกอบในตำแหน่ง ด้านขวา กับ ด้านซ้าย ของแนวแกนประธานของผังบริเวณให้ต่างกันอย่างสิ้นเชิง โดยที่ศักดิ์ที่สูงกว่าจะอยู่ทางด้านขวา (ทิศเหนือ)

ภาพที่ ๘
แผนภาพแสดงการใช้แบบหน้าบัน ณ ปราสาทประธาน หน้าบัน โคปุระ และทวารทำน้ำทั้งหมด

๔. ระบบที่เป็นรายละเอียดและซ้ายโครงของโครงสร้างใหญ่ ส่วนหนึ่งจะไปเชื่อมล้ากับระบบที่ ๑ และ ๒ อาทิ ลายหน้าเสาของซุ้มทิศ ด้านนอก ณ มุขทิศของโคปุระนอกทั้งหลายจะต่างจากลายหน้าเสาของซุ้มทิศ ภายใน มุขทิศทั้งหมดด้วย

ในขณะเดียวกัน แบบและศักดิ์อาทิของทับหลังโคปุระนอกในแนวระนาบ (ชวากับซ้าย) นอกจากจะใช้แบบต่างกันในแต่ละตำแหน่งทิศแล้ว ก็จะใช้แบบของทับหลังของซุ้มทิศด้านนอกฝั่งบริเวณให้มีศักดิ์สูงกว่อด้านในเสมอ ฯลฯ

อย่างไรก็ดีส่วนประกอบทั้งหลายในรูปของงานศิลปกรรม ที่ใช้เป็นองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมและงานประดับอาคารด้วยนั้น ก็จะมีเงื่อนไขของการสร้างสรรค์อยู่หลายประการเช่นกัน

๑. ในขั้นแรกต้องใช้แบบแผนทางศิลปกรรมที่สร้างควบคู่อยู่กับพระราชอำนาจทางการเมืองจากศูนย์กลางมณฑล ไม่ว่าจะอยู่ในบริเวณอินโดจีนหรือภาคอีสานของประเทศไทย อย่างไรก็ตามสำหรับประเทศไทยก็เป็นการใช้แบบแผนดังกล่าวอย่างหลวมๆ ไม่เคร่งครัดกับแบบต้นฉบับอย่างตายตัว มีการทิ้งพื้นที่ว่างมากกว่างานของช่างหลวงในบริเวณอินโดจีน สกูลช่างในประเทศไทย จะสละงานไม่จัดจำผงดอย่างทรงแต่กลับจะมีความผ่อนคลายอย่างมีน้ำเนื้อ มีชีวิตชีวา

๒. จะต้องดำรงแบบแผนขององค์ประกอบตัวรูปและโครงสร้างลายไปตามคติประติมานวิทยา ในรูปความหมายของจักรวาลมณฑลและ/หรือสัญลักษณ์ทั้งหลายของมณฑลดังกล่าวข้างต้น เป็นมณฑลเฉพาะของเทพในตำแหน่งหนึ่งๆ ฯลฯ

๓. จะต้องปรับแบบทั้งหมดตามสัดส่วนรูปทรงอาคาร ปริมาตรของภาพนูนสูงและนูนต่ำจะต้องสอดคล้องกับภาวะการณ์ข้างต้นและขนาดรูปโครงสร้างที่ว่างของผังบริเวณด้วย

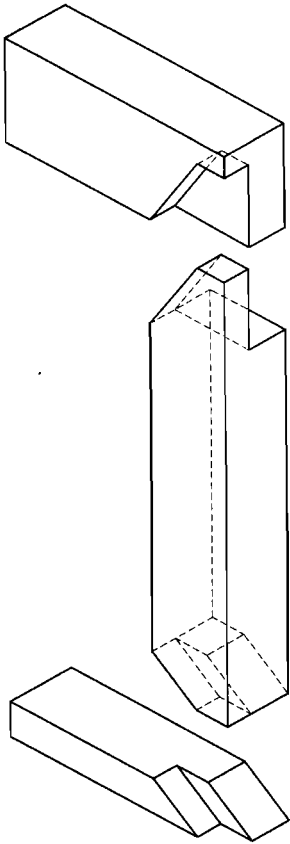
๔. ช่างสลักองค์ประกอบศิลปกรรม ณ ปราสาทเมืองต่ำได้แก้ไขปัญหาลำเนาได้อย่างหมดจด โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับระยะทอดของผู้ชมกับตัวงานในลักษณะของการยืนมองและเคลื่อนที่เข้าไปหาตรงๆ ฝีมือการสลักอยู่ในเกณฑ์ที่ดีมีความบรรเจิดและสง่างามในทุกอิริยาบถ

๔

โครงสร้างและวิธีการสร้าง

อาคารต่างๆ ณ ปราสาทเมืองต่ำ จะใช้แบบโครงสร้างอยู่ ๒ ระบบ คือระบบผนังหรือกำแพงรับน้ำหนัก และระบบเสาและคาน ที่มาในรูปของการผสมผสานระหว่างวงรอบประตูกับทับหลังและเสารับทับหลัง ซึ่งเรียกรวมๆว่า ชุดเครื่องประตู ในกระบวนการก่อสร้างนั้นจะวางชุดเครื่องประตูตามตำแหน่งที่จะใช้เป็นพิภักดิ์ไปในตัวก่อน แล้วจึงก่อส่วนผนังต่างๆตามมาในภายหลัง

วัสดุก่อสร้างที่นำมาใช้ตามอาคารทั้งหลาย จะมีศักดิ์ตามคติอย่างเคร่งครัด กลุ่มปราสาทประธานจะใช้อิฐเป็นวัสดุก่อสร้างหลักโดยใช้วิธีก่ออิฐแบบอิฐขัดกล่าวคือจะขัดผิวหน้าของอิฐแต่ละก้อนให้แนบสนิทชิดกันตลอด เสร็จแล้วจึงสอดด้วยใบสบางๆ ซึ่งจะมีดินเลนเป็นส่วนผสมหลัก แนวการก่อบางมากจนกระดากก็ลอดไม่ผ่าน โดยที่ปราสาทแต่ละองค์จะมียอดสูง มีน้ำหนักบรรทุกมาก ผนังอิฐของปราสาทแต่ละองค์จึงหนามากเมื่อเทียบกับขนาดของพื้นที่ของครกธาตุ ส่วนยอดปราสาทจะใช้วิธีก่อเชื่อมแผ่นอิฐซ้อนกันขึ้นไปหายอด แต่ช่างก็มี

วิธีกระชับแนวเอียงลาดภายในให้กระชับเข้าหากัน ตามการลดชั้นวิมานภายนอก โดยก่อเย็นเป็นขอบเป็นระยะๆ อย่างไรก็ตามก็ตีผิวผนังภายในอาคารจะไม่ขัดผิวให้เรียบอย่างผิวภายนอกปล่อยเป็นผิวอิฐเดิม ไว้เฉยๆ

อาคารโคปุระใน-นอกทั่วไป (ยกเว้นโคปุระหลังทิศตะวันตกซึ่งมีซากที่ก่อด้วยอิฐ) รวมทั้งระเบียงคดทั้ง ๔ ด้าน จะใช้แบบโครงสร้างหิน ก่อโดยใช้หินทรายสีเทาขาวและชมพูซึ่งอาจนำมาจากบ่อหินในอำเภอละหานทราย ในจังหวัดเดียวกัน ช่างก่อสร้างมีความพิถีพิถันในการก่อสร้างมาก โดยขนาดของก้อนหินทุกก้อนจะมีสัดส่วนใกล้เคียงกัน สอดคล้องกับสัดส่วนของอาคารขนาดกลาง และขนาดเล็ก ฝีมือการก่อสร้างประณีต แนวก่อในแนวราบจะรักษาระดับแนวราบอย่างเคร่งครัดเสมอ เพื่อคงความทรงตัว มิให้เซไปทางด้านหนึ่งด้านใดได้ง่าย เพราะช่างได้ใช้วิธีการก่อหินโดยไม่ใช้ใบสอเป็นตัวประสาน ดังนั้นช่างจึงต้องขัดผิวทาบระหว่างหน้าหินทุกด้านให้มีระนาบทาบสนิทชิดกันได้หมด ทั้งนี้เพื่อให้หน้าหินสามารถถ่ายน้ำหนักถึงกันได้อย่างสม่ำเสมอจนถึงระดับฐาน ทำให้มีความมั่นคงแข็งแรงตามแบบโครงสร้างผนังรับน้ำหนักด้วย

รอยต่อในทางตั้งจะเฉียงสลับกันเพื่อให้โครงสร้างอ่อนแอ เมื่อมีแรงมากระทำจากภายนอก ผิวผนังด้านนอกอาคารจะสกัดเรียบอย่างสม่ำเสมอ

มีข้อน่าสังเกตว่าท่อนหินขนาดต่างๆ ที่นำมาใช้เป็นทับหลัง เสารับทับหลังและวงกรอบประตูหน้าต่างนั้น จะเป็นวัสดุก่อสร้างที่มีค่ามาก จะใช้เฉพาะในส่วนที่จำเป็นทางโครงสร้างและ/หรือในตำแหน่งที่มีศักดิ์สูงกว่าเท่านั้น กรอบหน้าต่างในตำแหน่งที่ไม่มีความสำคัญเป็นเอกจะไม่ใช่แท่งหินจริงตามระบบของแบบโครงสร้าง แต่จะอาศัยใช้แท่งหินที่ก่อเป็นผืนผนังเหลื่อมเข้ามาสวมในตำแหน่งดังกล่าว แล้วสลักเดินเส้นหลอกว่าเป็นกรอบหน้าต่างไว้

อีกส่วนหนึ่งจะใช้ก้อนศิลาแลงเป็นวัสดุก่อสร้างหลัก อันได้แก่ ฐานปรังค์ประธาน สระน้ำทั้งหมด และกำแพงแก้วโดยรอบ เทคนิคการก่อสร้างแบบศิลาแลงนี้เป็นวิธีการผสมผสานกันระหว่างอิฐกับหิน ตัวก้อนศิลาแลงนั้นจะถูกสกัดมาเป็นก้อนๆ ในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกับของหิน แต่กลับใช้ใบสอประสานกันแบบการก่ออิฐ มิใช่เป็นการใช้น้ำหนักกดซ้อนทับเพื่อพยุงตัวเองอย่างโครงสร้างหินข้างต้นแต่เพียงประการเดียว มีฝีมือการก่อสร้างประณีตในระดับของช่างผู้เชี่ยวชาญเลยทีเดียว

๕

อุทยาน ณ ปราสาทเมืองต่ำ

รอบบริเวณทั้งภายในและภายนอกองค์ปราสาทเมืองต่ำ มีพืชพันธุ์ท้องถิ่นที่ขึ้นเองตามธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เป็นไม้ยืนต้นด้วยแล้ว จะสอดคล้องกับโครงสร้างที่วางขึ้นเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ตามธรรมชาติ มิใช่เป็นแบบประดิษฐ์ที่กำลังทำอยู่ในปัจจุบัน ต้นไม้เหล่านั้นได้เจริญเติบโตมาในกาลเวลา มีพัฒนาการแล้วหล่อหลอมชีวิตและวิญญาณหนึ่งเดียวกับองค์ปราสาท ไม่ว่าจะเป็นโดยข้อบัญญัติตามคติการออกแบบปราสาทฮินดู หรือการหยั่งรากลึกลงสู่พื้นธรณี ตลอดจนถึงการดำรงอยู่ตามฤดูกาล

ในระหว่างเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม ซึ่งเป็นวสันตฤดูของช่วงปี บรรดาไม้ป่าไม้ไร่เหล่านั้น จะพาดันผลิดอกออกช่ออย่างงดงามสะพรั่งสดใส ส่วนใหญ่มีสีขาวนวล มีกลิ่นหอมบรรยากาศจะระงมด้วยเสียงแมลงตอมดอกไม้ และเสียงนกร้องเพลงในบรรยากาศของความ

พระราช เป็นมิตติของอุทยานวิมานเทพแห่งเดียวที่เคยมีมาในประเทศไทย

ผู้ไปเยือนปราสาทเมืองต่ำในช่วงนี้ จะบังเกิดความสุข ปิติ และรัญจวนใจ เป็นความ
น่าอภิรมย์ที่พึงจะได้รับจากมิตติของประวัติศาสตร์ และชีวิตรอบโลกที่ต้องผันแปรไปตามกาล
เวลาเสมอ

ปัจจุบัน

๖

สภาพการณ์ของปราสาทเมืองต่ำภายหลังการบูรณะปฏิสังขรณ์

สภาพการณ์ของปราสาทเมืองต่ำในปัจจุบัน ก็คือสภาพการณ์หลังโครงการบูรณะ
ปฏิสังขรณ์ของกรมศิลปากร ในโครงการดำเนินงานระหว่างช่วง พ.ศ.๒๕๓๑-๒๕๓๙ ผู้ดำเนิน
การมีความพยายามที่จะปฏิบัติตามหลักวิชาการมากกว่าทุกครั้งที่ผ่านมา ทั้งที่มีอาการ
ค่อนข้างเร่งรีบมากอยู่ก็ตาม แต่อาจจะเป็นเพราะว่าตัวอาคารต่าง ๆ นั้นมีขนาดเล็ก จึงควบคุม
ตัวแปรได้ง่ายกว่าโครงการอื่นๆ ที่แล้วมา ในภาพรวมจึงดูเป็นโครงการที่อยู่ในระดับที่ยอมรับ
รับได้

ข้อดีทางวิชาการอีกประการหนึ่งก็คือ ถึงแม้ว่าการบูรณะนี้จะทำให้สภาพขององค์
ปราสาทดูค่อนข้างจะแข็งกระด้างไปบ้างก็ตาม แต่ก็ได้เผยให้เห็นถึงมิติการออกแบบ
ดั้งเดิมได้มากที่สุด ทำให้เห็นถึงกำลังสติปัญญาของสกุลช่างในอดีตได้แจ่มชัดยิ่งขึ้น เป็นมรดก
ทางวัฒนธรรมที่พึงถนอมรักษาไว้เพื่อเชิดชูครูช่างในอดีต และเป็นภูมิปัญญาแก่คนในสังคม
ปัจจุบัน

อย่างไรก็ดี ก็เป็นที่น่าเสียดายว่าทั้งที่เจ้าหน้าที่ในโครงการบูรณะจะได้พยายาม
รักษาสภาพทางภูมิทัศน์ในลักษณะของอุทยาน โดยการรักษาไม้ยืนต้นไว้ให้ได้มากที่สุดแล้ว
ก็ตาม แต่โดยสภาพการณ์ที่ขัดแย้งกันเองระหว่างการบูรณะงานสถาปัตยกรรมกับการรักษา
สภาพภูมิทัศน์เดิมให้คงอยู่ที่เกิดขึ้นในกระบวนการท้ายสุด ก็จำต้องสละไม้ยืนต้นจำนวนหนึ่ง
ไปหรือหลายต้นก็ได้รับผลกระทบทางกายภาพจากการบูรณะโดยตรง อุทยานวิมานเทพเดิม
ก็พังทลายดับสูญไปในบัดดล เป็นการแลกที่มีราคาแพงมาก แต่เมื่อเทียบกับโครงการอุทยาน
ประวัติศาสตร์อื่นๆ ของกรมศิลปากรที่ตั้งหน้าตั้งตาโค่นต้นไม้รอบบริเวณโบราณสถานให้
เตียนโล่ง เพื่อเปิดสนามหญ้าสีเขียวประดิษฐ์ตามความเข้าใจในความหมายอุทยานประวัติ
ศาสตร์อย่างคลาดเคลื่อน ก็นับว่าโครงการขุดปราสาทเมืองต่ำ เป็นโครงการที่ดีที่สุดเท่าที่เคย
ทำมา

สิ่งที่พึงระวังให้มากที่สุดในขณะนี้ อยู่ที่การระบายน้ำในฤดูฝนให้ออกจากปราสาท
ให้เร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพราะองค์ปราสาทจะดำรงอยู่ได้ด้วยฐานรากที่มั่นคงมากเท่านั้น
เมื่อชุดเนินดินที่ทับถมออกไปจนถึงระดับดินเดิม ระดับของลานปราสาทก็จะต่ำกว่าระดับพื้น
รอบข้างไม่น้อยกว่า ๐.๕๐-๑.๕๐ เมตร ถ้าระบายน้ำไม่ทันก็ จะกลายเป็นบ่อ นานไปก็จะทรุด
ไม่คุ้มค่ากับการลงทุนซึ่งต้องแลกมาด้วยจิตวิญญาณ ของอดีตอันยาวนาน

* * * * *